DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

PROLETÁRFORRADALOM ÉS MARXIZMUS

– A FILOZÓFIA BÍRÁLATA –

Írta:

SZABÓ ANDRÁS GYÖRGY

BUDAPEST
1975

1920-ban, Engels születésének 100. évfordulója alkalmából, Lukács György a következőket írta: „Marx és Engels egyek a forradalom elméletében és gyakorlatában ... kettőjük életében és műveiben a forradalom valamennyi elméleti és gyakorlati kérdésének megoldásához *meg van adva a módszertani kulcs.* Azért kell minden esetben őhozzájuk visszatérnünk. Mondjanak csak betűrágóknak, talmudistáknak a polgári „tudomány" és a kispolgári „szocializmus" művelői. Mi, ha hozzájuk, a forráshoz visszatérünk, a módszert illetőleg megyünk tanulni hozzájuk: azért, hogy *hogyan lehet változó körülmények között, változó taktikával, folytonosan az egységes proletárforradalom érdekeit szolgálni.*"

E tanulmány megírására az a meggyőződés indított, hogy a marxista világnézet fenti értelemben vett módszertani kulcsszerepének végiggondolása és az ebből adódó alapvető elméleti következtetések levonása, ma is feladatként áll előttünk. A „forráshoz való visszatérés" annál is inkább nélkülözhetetlen, mert a marxizmus világnézeti lényegével és megalapítóinak egész életművén végigvonuló kategórikus kijelentéseivel ellentétben a marxista filozófiát ma is az egyetemes összefüggés külön, önálló tudományának tekintik és ennek megfelelően művelik. Ez történik minden olyan esetben, amikor a marxizmust zárt rendszernek, önálló diszciplínának, meghatározott tételek és doktrinák hierarchiájának fogják fel, mely a maga – a világ értelmezésére irányuló – immanens, örök kérdéseivel foglalkozik és a spekuláció hagyományos eszközeivel véli megoldani azokat. Valójában a marxizmus megszületése a filozófiától mint olyantól való elszakadás folyamatában ment végbe. E folyamat az idealizmustól való elszakadással kez-

dődött és éppen azért játszhatott benne Feuerbach jelentős szerepet, mert materializmusát – anélkül, hogy ezzel tartalmilag valaha is azonosultak volna – átmenetileg a *filozófia* felbomlasztásának, leküzdésének fogták fel, mint ezt a *Gazdasági–filozófiai kéziratok* és *A szent család* ... világosan mutatja. A *Feuerbach-tézisek*ben jelentkezik először annak egyértelműen világos felismerése, hogy a feuerbachi materializmus maga is a régi filozófia talaján áll és ezért nem lehet annak „igazi leküzdője". A régi materializmus Marx által kiemelt fogyatékosságai – melyeket az utolsó tézis mintegy végkövetkeztetésként tételez – magának *a* filozófiának a fogyatékosságai, ezért mondja ki a tizenegyedik tézis már minden megszorítás nélkül, hogy míg a *filozófusok* csak különbözőképpen *értelmezték* a világot, a feladat az, hogy megváltoztassuk. *A német ideológia* határozottan leszögezi, hogy „a spiritualizmus és a materializmus régi ellentétét" Feuerbach *nem* küzdötte le „egyszer s mindenkorra", mert bármily messzire ment is mint teoretikus és filozófus, mégis csak mint *teoretikus és filozófus* szállt szembe az idealizmussal. *A német ideológia* alcímében Feuerbach már B. Bauerral és Stirnerrel *együtt* reprezentálja a bírálat tárgyává tett „legújabb német kritikát", s e marxi bírálatnak éppen az a kiindulópontja, hogy a német kritika „nem tért le a filozófia talajáról", márpedig „a valóságos fennálló világ ellen semmiképpen sem küzdenek, ha csupán e világ frázisai ellen küzdenek". Marx és Engels számára a maguk „egykori filozófiai lelkiismeretével" való leszámolás csak a filozófiának mint olyannak – most már valóban „igazi" leküzdését jelenthette, vagyis „a *gyakorlati* materialista, azaz a *kommunista*" álláspontját, aki számára nem csupán arról van szó, hogy a spekuláció agyszüleményeivel szemben létrehozza valamely „*fennálló* tény helyes tudatát", hanem hogy a fennálló világot forradalmasítsa, gyakorlatilag megtámadja és megváltoztassa.

A marxizmus megszületése tehát azt jelentette, hogy a valóság kommunista forradalmasítására irányuló törekvés kiszakadt a filozófia anyaméhéből, úgy ahogy – mutatis mutandis – annak idején a filozófia kiszakadt a vallásból. E hasonlattal arra is rá kívánunk világítani, hogy a jelzett fordulat mindenképpen a tudomá-

nyos egzaktság felé fordulást, de semmiképpen sem a marxizmus eszmei-világnézeti jellegének a megszűnését jelentette. Ám ez az eszmei-világnézeti jelleg a marxizmus esetében éppúgy nem redukálható a világ magyarázatának meghatározott fajtájára, a konkurrens filozófiákkal való *nézet*eltérésekre, mint ahogy a filozófia – bár annyiban megegyezik a vallással, hogy maga is egyike az ideológiai tudatformáknak – nem redukálható a *hit* meghatározott fajtájára. Következésképpen a marxizmus polémiájának valamely polgári filozófia ellen *van* eszmei terrénuma, de ez éppúgy nem a filozófia territóriumán *belül* van, mint ahogy egy filozófusnak mint filozófusnak teológia elleni érveire sem a hitviták argumentációja a jellemző. A kommunista elméleti és gyakorlati tevékenységét a „filozófiai vásári tulekedés", a spekuláció kiszáradt csontjain való marakodás helyett a nagyonis „eleven" valóság forradalmasításának feladata határozza meg, ami „mind az ipar, mind a társadalmi tagozódás" átformálását jelenti, hiszen – amint ezt Marx már a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban is világosan látta és *A szent család*ban kifejezetten polémikus éllel hangsúlyozta – az ember és a természet kapcsolatának átalakítása és az emberek közti viszonyok átalakítása elválaszthatatlan egymástól. Ha így fogjuk fel a dolgokat – olvashatjuk *A német ideológiá*ban – akkor „minden mélyértelmű filozófiai probléma" – mint pl. éppen az ember és a természet viszonya, amelyből a „szubsztanciáról" és az „öntudatról" szóló ezoterikus művek erednek – szétfoszlik; „egész egyszerűen empirikus ténnyé oldódik fel", mely ezoterikus művek helyett esetünkben a termelőerők, elosztási és csereviszonyok, osztálytagozódás, termelési mód Marx álta már itt felvázolt exoterikus fogalmaival maradéktalanul kifejezhető. „A filozófia és a való világ tanulmányozása úgy viszonylanak egymáshoz, mint az onánia és a nemi szerelem." Marx gondolatmenetéből az is világosan kiderül, hogy a tudományos egzaktság felé fordulás semmiképpen sem egy ugyancsak elvont, szcientista értelemben vett természettudományos szemléletet jelent. A természettudományi szemlélet Marx szerint maga is az emberek érzéki tevékenységén alapszik, s így nem lehet az emberi gondolkodás

„teológiai" majd „metafizikai" stádiumát követő „pozitív korszak" alapja, mint az Comte, a hatalom sáncain belüli, a kapitalizmus prosperitásának „pozitívumait" élvező burzsoázia szószólója gondolta.

Amikor tehát azt mondtuk, hogy a marxizmus éppúgy kiszakadt a filozófiából, mint annak idején a filozófia a vallásból, semmiképpen sem egy Comte-Spencer-szerű szintúgy metafizikai szcientizmus felé haladásra gondoltunk, ahogy manapság ez „intra muros" egyre inkább terjed. Ami a marxizmus klasszikusait illeti, mi sem állt távolabb tőlük annál, hogy a filozófia elvont emberére (realiter a múlt század első felének német filiszterére) szabott spekulációt, a tudomány elvont emberére (realiter a kifejlett kapitalizmus francia vagy még inkább angol polgárára, a „brit respectability"-re) szabott spekulációval cseréljék fel. Ők az érzéki tevékenység, a termelőerők és érintkezési viszonyok valóságos történetének egzakt elemzésével az előttük kibontakozó osztályantagonizmusokban való nyílt állásfoglaláshoz, a naturwüchsig jellegű munkamegosztás, a magántulajdon, az elidegenedés forradalmi megszüntetéséhez haladtak tovább. Nem egy eszményből indultak ki, hanem egy valóságos osztálymozgalomból, de ugyanakkor a munkásmozgalom valóságos szükségletéből: hogy részesei tudatára ébredjenek, voltaképpen miért is harcolnak, vagyishogy *tudják* is, amit valójában *tesznek*, s annak megfelelően *tegyék*, amit most már *tudnak*. Nemcsak hogy visszautasítják a „különbség nélkül minden egyénre irányuló" filozófia képmutatását, hanem azt is világosan látják, hogy ezt a képmutatást csak akkor lehetett feltárni, amikor a burzsoázia és a proletariátus közötti ellentét „politikai jellegűvé" vált és a termelőerők fejlődése „láthatóvá tette" a proletariátus felszabadításához és a szocialista társadalom kialakításához szükséges anyagi feltételeket. Ettől fogva – mutat rá *A filozófia nyomorúsága* – „a történelmi mozgalom által létrehozott tudomány, mely ezzel a mozgalommal az okok teljes ismeretében egyesül, többé már nem doktrinér – forradalmivá lett."

A negyvenes években még csak előlegezni lehetett a filozófiától elszakadt marxizmus alapgondolatát. Amikor mintegy há-

rom évtized múlva Engels – mindenekelőtt az *Anti-Dühring*ben és a *L. Feuerbach*.-ban – kifejti a fentiekben anticipáltakat, világosan utal e fordulatot meghatározó történelmi fejleményekre. Szerinte nem a tudományos szocializmus mellett, hanem a szocializmus*ból* a történelmileg létrejött proletariátus érdekeinek képviseletéből kellett tudományt csinálni, ez az a „történelmi mozgalom által létrehozott tudomány", melyről *A filozófia nyomorúsága* beszélt. Az *Anti-Dühring* bevezető gondolatai világos betekintést adnak a marxizmus genezisébe és lényegébe, különös tekintettel „az elméleti szocializmus és az elhunyt filozófia" összefüggésére. Engels gondolatmenetének követése vitathatatlanná teszi, hogy számára a marxizmus (híven Marxszal közös ifjúkori álláspontjához) alapját tekintve a proletárforradalom történelmi feltételeinek és természetének feltárását és az akcióra hivatott osztályban való tudatosítását jelenti, e *feltáráshoz és tudatosításhoz szükséges* a „lényegileg dialektikus" modern materializmus, mely a történelemben „az emberiség fejlődési folyamatát látja", ennek mozgástörvényeit tárja fel, majd a modern természettudományok vívmányaival is igazolja, hogy a konkrét jelenségek létének időhöz kötöttsége, keletkezésük és pusztulásuk, nem valami kivételes, véletlenszerű sajátosság, hanem a valóság egészére általánosítható törvényszerűség. Nyilvánvaló, hogy e szemlélet nélkül nem lehet sem kifejteni, sem elfogadtatni a tudományos szocializmust, ehhez ugyanis mindenekelőtt az szükséges, hogy a történetiség gondolata legyőzze a fennálló viszonyok lényegének meghaladhatatlanságát, „természetességét" hirdető, és erre mint valami magától értetődő kiinduló pontra épülő (az ennek ellentmondó tényeket véletlenszerűeknek vagy már túlhaladottaknak minősítő) uralkodó eszméket, melyek uralkodó pozíciójuk minden előnyét élvezik. Másfelől azonban ugyanilyen világos, hogy nemcsak a tudományos szocializmus kifejtése és elfogadása igényli a dialektikus materializmust, hanem a dialektikus materializmus is – legalábbis a klasszikusok értelmezésében – csak erre az igényre épülhet rá *a forradalmi proletariátus harca és történelmi célja határozza meg a dialektikus materializmusban kifejezésre jutó világszemléletet.*

A marxizmus alkotórészei nem úgy kapcsolódnak össze, mint három – egymással külsőleg érintkező – kör, melyek mindegyikének más tárgya és feladata van, hanem mint ugyanannak a feladatnak egymást szervesen kiegészítő aspektusai. Engels a marxi politikai gazdaságtant is a szocializmus tudománnyá változtatásának egyik feltételeként tárgyalja, „a munkásosztály politikai gazdaságtanának" nevezi. S a modern materializmusról azt írja, hogy a múlttal szemben „elméleti lezárását a tudományos szocializmusban találja meg." Csak a forradalmi proletariátus osztályálláspontjára épülő és a tudományos szocializmusba torkolló dialektikus materializmus lehet valóban kommunista vagy gyakorlati materializmus, vagyis olyan világszemlélet, melynek elődeivel szemben nem az a differencia specifikáia, hogy dialektikus és materialista modon *magyarázza* a világot – ez esetben maga is csak egy újfajta filozófia lenne –, hanem az, hogy *a világ kommunista megváltoztatásának a tudományos elmélete*. Engels az *Anti-Duhring*ben és a *L. Feuerbach*...-ban a korábbi műveknél is kategórikusabban szögezi le, hogy a modern materializmus „egyáltalában nem is filozófia többé, hanem egyszerű világszemlélet", melynek a valóságos tudományokban kell feloldódnia, ezek elméleti gondolkodásává kell válnia. Mihelyt maguknak a tudományoknak kell tisztázniok helyzetüket a dolgok és a dolgok ismeretének az egyetemes összefüggésében, „az egyetemes összefüggés minden különös tudománya felesleges. Engels a hegeli filozófiában jelölte meg az utolsó, történelmileg létjogosult filozófiai rendszert, melynek felbomlásából csak a világ valóságos megismerése felé vezető úton, nem pedig a filozófia „látszatéletének" meghosszabbításával lehet előrehaladni. „Hegellel lezárul a filozófia egyáltalában..." – írja. Hogy a „filozófiára mint ilyenre nincs többé szükség", azt a *L. Feuerbach* ... a természet- és történetfilozófiára vonatkozóan külön is nyomatékosan hangsúlyozza, egyenesen *visszaesésnek* nevezve minden feleelevenítésére irányuló kísérletet. Ám Engelsnél a filozófiai rendszerek „útvesztőjéből" a világ valóságos megismerése felé vezető út e művekben sem torkollik a szcientizmus zsákutcájába. *A német ideológiá*ban már el-

vetett „természettudományi szemléletbe". Számára – éppúgy mint később Leninnél – a tudományosság nem a forradalmiság, a proletár osztályálláspontho z való elkötelezettség ellentétét jelenti (nem holmi általánosérvényű objektivitást tételez fel), hanem éppen a forradalmiság vértezetét, a világ megváltoztatásának a tudományát. A szcientizmus „természettudományi szemlélete" már csak azért sem lehet azonos a világ valóságos pozitív megismerésének engelsi fogalmával, mert az utóbbi a *tudatosan dialektikus* tudományra apellál, annak a tudománynak az álláspontjára, mely magába olvasztotta, elméleti gondolkodásává változtatta a filozófia harmadfélezer éves fejlődésének vívmányait. A „természettudományi szemlélet" viszont éppen azzal büszkélkedik, hogy kizárólag a maga „tisztán tudományos" fogalmaival operál. E felfogással szemben Engels hangsúlyozza, hogy akik egyszerűen meg akarnak szabadulni a filozófiától – minthogy az elméleti gondolkodást semmiképpen sem nélkülözhetik – a gondolkodáshoz szükséges kategóriákat és meghatározásokat átveszik attól a „művelt közfelfogástól", mely általában a legrosszabb filozófiai iskolák zagyvaléka. „A természetkutatók megtoldják még a filozófia látszatéletét, azáltal, hogy eltengődnek a régi metafizika hulladékain". Engels álláspontja tehát nem a filozófia elvetése, hanem „megszüntetve-megőrzése" volt, mely csak a filozófiának mint olyannak (az egyetemes összefüggés különös tudományának) a tagadását jelenti, de ugyanakkor feltételezi a filozófia és a tudomány szintézisét, magasabbrendű egységének kialakulását. Ezért semmiképpen sem véletlen, hogy Marx és Engels nem állított fel egy új filozófiai vagy szociológiai rendszert. Nemcsak Engels, hanem Marx is több ízben hangsulyozta ezt, kifejezetten visszautasítva az olyan feltételezéseket, hogy egy „rendszert" „szabott ki". Mint a *Vogt úr*-ban írja, valójában éppen fordítva járt el: „még a közvetlenül a munkásoknak szánt „Kiáltvány"-ban is az *összes* rendszereket elvetettem, s helyükbe ‚a valóságos társadalmi mozgalom feltételeinek, menetének és általános eredményeinek kritikai meglátását tettem. De ilyen ‚meglátást nem lehet sem utána imádkozni, sem pedig egy tölténytáskához hasonlóan ‚kiszabni ."

A marxista világnézet mint modern vagy dialektikus materializmus tehát egyértelmű szakítást jelent a filozófiai spekulációval, az *összes rendszerrel.* Már csak azért sem korlátozódhat az egyetemes összefüggések külön, önálló tudományára a – Dietzgen találó kifejezésével élve – „céhbeli" filozófiára, mert a világ megváltoztatására, az egész eddigi „élettermelés" forradalmi átalakítására törő munkásmozgalom elmélete, tehát az adott valóság *egészét* megváltoztató tevékenység tudata, s mint ilyennek a gyakorlati tevékenység minden szféráját, az összes valóságos tudományokat át kell hatnia, bennük „igazolódó" és „tevékenykedő", empirikus kutatásaikat orientáló elméleti gondolkodássá, *valóságformáló világszemléletté* kell válnia.

Lenin – minden ellenkező látszat ellenére – egyértelműen a filozófia és a tudomány marxi–engelsi értelmében vett szintézise mellett foglalt állást, tehát maga is tagadta egy külön, önálló marxista filozófia létezését, Sztruve azon állítására válaszolva, hogy a marxizmust *„tisztán filozófiailag* még nem *indokolták meg", A narodnyikság gazdasági tartalmá*ban a következőket írja: „Nem egészen világos, mit nevez a szerző ‚tisztán filozófiai megindokolásnak'. Marx és Engels álláspontjáról nézve, a filozófiának semmi joga sincs a külön, önálló létre, s anyaga feloszlik az exakt tudomány különböző ágai között." Ennek alapján vissza kell utasítanunk azt a felfogást, mely a *Materializmus és empiriokriticizmusban* a külön, önálló filozófiaként művelt marxizmust, illetve ennek továbbfejlesztését, a „leninista filozófia" kánonját látja és ilyen minőségben méltatja vagy marasztalja el. E felfogás szerint ugyanis, azt a – történelmi–társadalmi feltételekből és az ezeknek megfelelő lenini szövetségi politikából következő – meggondolást, hogy Lenin a machizmussal (éppúgy mint a vallási obkurantizmussal) többnyire a materializmus legáltalánosabb alapjait állította szembe, hogy a marxizmuson belül azt emelte ki, ami összekapcsolja a régi materializmussal, nem pedig azt, ami megkülönbözteti attól, úgy kell értelmezni mint a marxizmus tértől, időtől független inherens lényegét, conditio sine qua non-ját. Holott Lenin éppen az epigonjai által kanonizált *Materializmus és empi-*

*riokriticizmus*ban mutatott rá, hogy ő Marxszal, Engelsszel és J. Dietzgennel *ellentétes gyakorlatra kényszerult,* amikor fő feladatának a materializmus alapigazságainak védelmét tekintette. S félreérthetetlenül utalt azokra a történelmi feltételekre, melyeket „ha valamennyire is konkrétan elképzeljük", világossá teszik, hogy miért kellett neki a materialista alapigazságok vulgarizálásának visszautasítása helyett, a materializmus védelmével foglalkoznia, mint ahogy a politikai demokrácia vulgarizálásának visszautasítása helyett is a politikai demokrácia alapköveteléseinek védelmével kellett foglalkoznia ebben az időben. Az 1905-ös forradalom bukása után, a vallási bódulat, misztikus rajongás és meakulpázás patriarchalis és kifinomult „tudományos" formáinak mindent elöntő áradatában, amikor nem a materializmus, hanem a machizmus „vándorprédikátorainak" műveit adták ki tucatnyi kiadásban, amikor a forradalom vereségét követő terrortól megrettent vagy kiábrándult intellektuelek tömegesen menekültek a pártból vagy éppen bevitték a pártba az „istenépítés" vagy a machizmus ellenforradalmi szellemét – a polgári materializmus és ateizmus „ábécéjére", a forradalmi-demokratikus hagyományokra való apellálás nélkül lehetetlen lett volna áttörni a vallási és filozófiai öncsalásba, álomvilágba menekült passzivitás tehetetlenségi erejét. Ám bármennyire is a materializmus és a marxizmus kontinuitására helyezte Lenin a hangsúlyt, sohasem hallgatta el a marxizmus és a polgári materializmus *lényegi* különbségét. Már első írásaiban is elhatárolta magát a liberális polgári objektivizmus materializmusától, jóllehet a narodnyikok ellen ezzel az irányzattal éppúgy szövetségre lépett mint a későbbiekben az empiriokriticizmus ellen a mensevikké vált Plehanov materializmusával. Világosan leszögezte, hogy a marxizmus – melynek értékét Marx abban jelölte meg, hogy „lényegében kritikai és forradalmi elmélet" – a legmagasabbrendű tudományosságot a forradalmisággal egyesíti, mégpedig nem külsőlegesen, hanem „magában az elméletben egyesíti, bensőleg és elválaszthatatlanul". Ennek megfelelően *az a materializmus,* amelyről *Lenin* beszél „magában foglalja a pártosságot, amely arra kötelez, hogy az események minden

megítélésében közvetlenül és nyíltan egy meghatározott társadalmi csoport álláspontjára helyezkedjünk." Teljesen nyilvánvaló, hogy a polgári, „szemlélődő" materializmustól éppen ez az immanens, magában az elméletben tételezett forradalmiság idegen, s még kevésbé foglalhatja magában e polgári materializmus vonalának filozófiai folytatása a *proletár* pártosságot. Az a gyakorlati-forradalmi materializmus tehát, mely ezeknek az alapfeltételeknek eleget tesz, úgy viszonylik a polgári materializmushoz, mint ahogy általában a forradalmi proletariátus a polgári demokratikus progresszióhoz. Vagyis minden visszahúzó erővel, retrográd irányzattal szemben szövetséget köt vele, de e szövetségen belül sohasem adja fel a maga különállását, a polgári progresszió korlátain túlmutató proletár osztályálláspont képviseletét. Éppen ebben különbözik a marxizmus lenini és opportunista értelmezése, aholis az utóbbi csak azt tartja meg a marxizmusból, ami a liberális burzsoázia vagy a kispolgári szocializmus számára is elfogadható. Ugyanide kanyarodott vissza az a vulgármarxizmus is, mely a marxizmus pártosságát lényegileg egyfajta harcos verbalizmusnak fogta fel, melynek tartalma éppenhogy a polgári materializmus és ateizmus ábécéjének ízetlen visszakérődzése volt. A materializmus és az idealizmus ellentétét itt „sub specie aeternitatis" értelmezték, ennélfogva a marxizmus és a polgári materializmus szövetségét nem a konkrét történelmi feltételek, a proletariátus érdekeit kifejező szövetségi politika ideológiai tudatosításának tekintették, hanem a *filozófia alapkérdéséből következő* elvi elkötelezettségnek. E koncepció a marxizmus számára egy olyan Prokrusztész-ágyat vetett, melybe csak lefejezése árán lehetett befektetni: éppen attól kellett megfosztani, ami minden filozófiától különbözővé, vagyis sajátlagosan marxistává, a forradalmi proletariátus „agyává" teszi. A vulgármarxizmus kérdésfelvetésében ugyanis éppúgy elvész a világ megváltoztatásának feladata, illetőleg éppúgy megszűnik *magának az elméletnek immanens kérdése lenni,* mint a marxizmus opportunista elsekélyesítésében. E koncepció nem véletlenül fogja fel az elmélet és gyakorlat, tudomány és proletár osztályálláspont viszonyát ugyanúgy, mint Hilferding,

aki *A finánctőke* előszavában a II. Internacionálé általánosan elterjedt felfogását tolmácsolta, amikor a marxizmus és a szocializmus szerves egységét a tudományos rendszer és a gyakorlati konzekvencia külsődleges kapcsolatává változtatta, ahol az előbbi belátása független az utóbbi elfogadásától. Az elmélet és gyakorlat ugyanilyen típusú szétválasztása tette a vulgármarxizmus tekintélyelvre épülő formájának uralma idején állandóan akut feladattá összekapcsolásukat, amin akkoriban a vulgáris empiriának a skolasztikus elmélettel történő igazolását értették. „Filozófiai" receptje ennek meglehetősen egyszerű volt: a materialista elmélet és a dialektikus módszer örök törvényeinek érvényesülését igazoló példákat kellett kicserélni, felfrissíteni. Tudományosságon alapjában véve az említett séma elismerését értették, pártosságon pedig aktuális politikai feladatok behelyettesítését e sémába. A filozófusok egy része a védekezésnek sajátos – leginkább a „veritas duplex" elvére és célzatára emlékeztető – formáját alakította ki ezzel szemben. Hogy a filozófiát ne kelljen az akkori politika szolgálólányává változtatniok, minden lehető módon hangsúlyozták „relatív önállóságát", „önfejlődését", a hagyományos filozófiai problémákkal foglalkozó „alapkutatások" fontosságát stb. Elismerve, hogy kivételes esetekben e taktika valóban jelentős tudományos produkció útját is egyengethette, a védekezésnek ezt a módját mégis el kell ítélnünk. Ennek következménye volt ugyanis, hogy az elmélet és gyakorlat, tudományosság és forradalmiság immanens egységének marxista–leninista felfogása helyett továbbra is e mozzanatok szétválasztása lett az „igazi" tudományosság piedesztáljára emelve, ami éppen a „kultuszmarxizmus" igazi premisszáit alapozta meg és örökítette át.

Az elmélet és a gyakorlat, a tudományosság és a forradalmiság szétszakításával és a külön, önálló „marxista filozófia" erre épülő művelésével szemben, Lenin számára a marxizmus a cselekvés vezérfonala, a fennálló megváltoztatásának világnézete volt, a mozgalom napi politikai harcait éppúgy e világnézet segítségével világította meg, mint ahogy másfelől, a hagyományos filozófiák ismeretelméleti konfrontációja mögött is „a filozófiában küzdő

pártok harcát" tárta fel. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy Lenin filozófiai álláspontját csak egész életművében kifejeződő forradalmi tevékenysége alapján lehet megítélni, ebből kiindulva lehet és kell megérteni a *Materializmus és empiriokriticizmus* kérdésfelvetéseit is, nem pedig megfordítva, a konkrét történelmi összefüggéseiből kiragadott és filozófiai kinyilatkoztatássá változtatott *Materializmus és empiriokriticizmus*ból Lenin filozófiai álláspontját

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk meg a leninizmus világnézeti növumát, mindenekelőtt az imperializmussal kialakult új feltételeket kell megértenunk Már Engels is rámutatott élete utolsó éveiben írt munkáiban, előszavaiban, hogy a tőke centralizációjának modern eszközökkel való növelése, valamint a munkások szervezett trade unionista ellenállása gátat vetett a proletariátus verlazító kizsorazásának, a nyomor növekedésének és ezzel „azokat a feltételeket is teljesen felforgatta, amelyek között a proletariátusnak harcolnia kell" *Az 1891-es szocialdemokrata programtervezet kritikajahoz* c cikkében Engels a tervezet azon passzusához, hogy „egyre nő a proletárok száma és *nyomora*", a következő megjegyzést fűzte „Ez, ilyen abszolut formában, nem helyes A munkások szervezkedése, egyre fokozódó ellenállása, meglehet, bizonyos gátat vet majd *a nyomor növekedésének Bizonyosan* növekszik azonban a *megélhetés bizonytalansága* Ezt belevennem " Míg Marx és Engels korábbi művei szerint – beleértve *A tőké*t és az *Anti-Duhring*et is – a tőkés nagyipar fejlődésében érvényesülő elemi erővel ható törvények, a termelési eszközök centralizációjának és a munka társadalmasításának növekedése, közvetlenül a kapitalizmus lehetetlenüléséhez, a proletariátus szervezettségének és nyomoranak növekedéséhez vezetnek s egy természeti folyamat szükségszerűségével torkollnak a szocialista forradalomba, addig a kései Engels-írások szerint *nincs ilyen közvetlen viszony* a tőkés termelés fejlődése és a kapitalizmus lehetetlenülése között és nem beszélhetunk a nyomor növekedésének abszolút tendenciájáról Engels felismerte, hogy a történelem már nem úgy teszi fel a kérdést, hogy vagy szocialista forradalom vagy

az egész modern társadalom – mindenekelőtt a proletariátus – pusztulása. A proletárt, *önmagában* az, hogy *bérmunkás*, nem forradalmasította többé, mert sorsát már nem determinálta elemi erővel „a tőkefelhalmozásnak megfelelő nyomorfelhalmozás" törvénye. „Munkaerőáru-birtokosi" statusából következő tapasztalatai csak trade unionista tudat kialakításához bizonyultak elegendőnek, de semmiképpen sem vezettek ellenállhatatlan szükségszerűséggel a bérmunkarendszerrel való szembefordításhoz. Amikor Engels hangsúlyozza, hogy a társadalmi szervezet teljes átalakítása csak a tömegek *tudatos részvételével* mehet végbe, a „kicsiny tudatos kisebbségek által öntudatlan tömegek élén végrehajtott forradalmaknak az ideje elmúlt" – éppen a fentiek konzekvenciáját vonja le. Ám a tudatosság mindenoldalú figyelembevétele a szocialista forradalom marxista koncepciójában csak akkor vált lehetségessé, amikor a kapitalizmus monopolista szakasza teljesen kialakult, az imperializmus minden lényeges vonása megmutatkozott. Engels nem pusztán Marx társa volt a marxizmus kidolgozásában, hanem egyben az összekötő kapocs a szabad versenyen alapuló kapitalizmus és a monopolkapitalizmus korszakának marxizmusa között. „A mi elméletünk nem dogma – írja 1886-ban –, hanem egy fejlődési folyamat kifejtése és ez a folyamat egymásra következő szakaszokat foglal magában."

A teljes kifejlett imperializmus lenini elméletének a lényegét a következőkben lehet összefoglalni: Az imperializmusból nincs visszaút a „békés demokrácia" kapitalizmusához, az erre vonatkozó kispolgári ábrándok megvalósulását maga a tőkés fejlődés irreverzibilis folyamata – a monopolkapitalizmus kialakulása tette lehetetlenné. Az imperializmus *gazdasági* ismérveinek feltárása egyrészt ennek a következtetésnek a levonásához szükséges, másrészt ahhoz a felismeréshez, hogy a termelés társadalmasodásában bekövetkezett óriási haladás, a növekedés ezen belüli egyenlőtlensége, az élősdiség és a rothadás tendenciája a kapitalizmus ellentmondásait kiélezte és megteremtette a lehetőségét az ellentmondások forradalmi megoldásának, másszóval „az imperializmus a szocialista forradalom előestéje". Ugyanezek a tényezők azon-

ban annak a lehetőségét is megteremtik, hogy a világot kizsákmányoló maroknyi leggazdagabb nemzet burzsoáziája megvesztegesse saját munkásosztályának jelentékeny kisebbségét és mint életmódjában, keresetének nagyságában, világnézetében teljesen kispolgári réteget, a maga legfőbb szociális támaszává tegye. Lenin a fentiek kapcsán 1920-ban rámutat, hogy a munkásmozgalom két irányzata között ma már „fegyveres harc és polgárháború folyik", s ha az opportunizmus gazdasági gyökereit, társadalmi és politikai jelentőségét nem értjük meg, „egy lépést sem tehetünk a kommunista mozgalom és a közelgő szociális forradalom gyakorlati feladatainak megoldása terén."

Az első világháború alatti és utáni fejlemények a végső konzekvenciákig vitték a munkásmozgalom kettéhasadását, éles megvilágításba helyezték azt a folyamatot, mely a teoretikus konfrontációtól a Scheidemann–Noske féle szociáldemokratáknak a spartakisták elleni, vagy a mensevik–eszer blokknak a bolsevikok elleni fegyveres harcához vezetett. E történelmi folyamat tanúsága szerint sem tekinthető véletlennek, hogy az imperializmus és a revizionizmus „teljes fegyverzetben" való megjelenése egybeesik. 1898-ban tört ki az első – a már felosztott világ újrafelosztásáért folyó – imperialista háború, és a század utolsó éveiben publikálta Bernstein a revizionizmus programadó művét, először cikksorozat formájában, majd 1899-ben könyvvé átdolgozva. Lenin és Bernstein koncepciója éppen ezért alkot teljes ellentétet, mert klasszikus formában fejtik ki ugyanannak a történelmi alternatívának ellentétes megoldásait. Bernstein esetében ez azt jelenti, hogy ő volt az első teoretikus, aki következetesen végiggondolta és elméletileg rendszerezte: mi következik abból, ha a szervezett munkások elfogadják az imperializmus által kínált élősdi státuszt. Minthogy ebben a perspektívában biztosítva látta a szervezett, szociáldemokraták által vezetett munkások „felemelkedését" a kispolgári lét színvonalára, az ennek megfelelő törekvésekhez szabta a marxista elméletet, elavúltnak, utópikusnak vagy kezdettől fogva elhibázottnak minősítve azt, ami ebből semmiképpen sem felelt meg az így értelmezett korszerűségnek. Ám a szociáldemokrata

mozgalom abban az időben – különösen Németországban, alig néhány évvel Engels halála után – elképzelhetetlen lett volna a marxizmus lényegének, vagyis a szocialista társadalmi célkitűzésnek nyílt megtagadásával. Bernstein ezért a szocialista „végcélt" látszólag megtartotta és revízióját a marxista osztályharc–állam forradalomelmélettel összefüggő elméleti és gyakorlati kérdésekre korlátozta, elavultnak minősítve mindazt, ami a marxizmust *sajátosan a proletariátus forradalmi* elméletévé teszi, s ezért a polgári reformizmus számára elfogadhatatlan, nem fordítható le a munkaerőáru-tulajdonosi létből következő gazdasági és politikai követelések nyelvére. Ennek megfelelően Bernstein a munkások osztálytudatán annak belátását és tevékeny vállalását értette, hogy a munkásosztálynak fel kell használnia a szervezettségében és a - szociáldemokrata párt által vezetett – egységes fellépésében rejlő erejét a tőkés rend kereteibe illeszthető követeléseinek megvalósítására, mert ha erre korlátozza magát, vagyis „a legkisebb ellenállás irányában" halad előre és nem fecsérli erejét a tőkés rend megdöntésére irányuló „időszerűtlen", „utópisztikus" akciókra, biztosíthatja e mozgalom részesei számára a kispolgári életmódba való „felemelkedést". Azon kevés helyek egyikén, ahol Bernstein teljesen nyíltan fogalmaz, le is szögezi: a szociáldemokrácia befolyása sokkal jelentősebb lenne, ha venné a bátorságot ahhoz, hogy egy túlhaladott „frazeológia" alól felszabadulva „annak akarjon látszani, ami ma valójában demokratikus–szocialista reformpártnak." Hogy Bernsteinnél a polgári viszonyok által domesztikált eszközök kizárólagossága nem taktikai, hanem elvi kérdés, amelyben kimondatlanul is a *polgári* „végcél" nyilvánul meg, az művének egész gondolatmenetében minden lényeges állításában tettenérhető. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneten Bernstein semmi egyebet nem ért, mint a modern társadalom liberális intézményeinek „szerves" továbbfejlesztését, a „kiteljesedett liberalizmus" kispolgári utópiáját, vagyis a kapitalista privilégiumok nélküli polgári viszonyok általánossá válását. Amikor a végcélról teljes egészében a „mozgalomra" helyezi a hangsúlyt, tulajdonképpen az igazi intencióját megértőket is fi-

gyelmezteti: a végcél az csak „*vég*cél marad", ami végső soron azt jelenti, hogy végeredményben mellékes, kitűz-e magának a proletariátus egy „kiszínezett végcélt", mihelyt „energikusan követi kézenfekvő céljait." Bernstein végső mondanivalója tehát nem a kispolgári utópiának, a demokratikus köztársaság „ezeréves birodalmának" megvalósíthatósága. Az ő igazi programja a munkásosztály kézenfekvő (ahogy mai szocialista frazeológiával mondják: „közelre néző") céljainak követése. Az a mozgalom a „minden", mely erre és csak erre mozgósítja a munkásokat, míg vele szemben a „végcél" azért „semmi", „lényegtelen", „mellékes", mert legjobb esetben is csak e „kézenfekvő" célok*ban*, ösztönös törekvések*ben* rejlő tendencia perspektivikus felvázolása, kiteljesítése lehet. Minthogy az ilymódon megragadott közvetlenség gyakorlatilag egyértelmű a proletariátus munkaerőáru-birtokosi mivoltából következő gazdasági és politikai követelésekkel, ezek képviselete vagy integráns részét alkotja a tőkés-bérmunkás viszonynak vagy legalábbis asszimilálható ahhoz. Ha tehát a „végcélt" a bernsteini „reálpolitika" alapján határozzuk meg, vagyis a tőkés árutermelésből következő kézenfekvő munkáskövetelések kielégítésének távlatába állítjuk, akkor e perspektíva semmiképpen sem léphet túl a kapitalizmus horizontján, legfeljebb csak a *polgári* viszonyok idealizált, „kiszínezett" képét mutathatja.

Bernsteinnek *A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai* címet viselő programadó művét olvasva azt hihetnénk, hogy a századfordulón nem az imperialista szakaszba léptek át a kapitalista országok, hanem a demokrácia virágzásának békés korszakába. Pedig a kilencvenes évek eseményei éppen az ellenkező következtetéshez adtak bőséges bizonyítékot. Az európai kontinens két katonai–politikai tömbre szakadt, kiéleződött a nagyhatalmak harca a gyarmatokért, felkelések és háborúk dúltak a világ minden táján (olasz–abesszin, japán–kínai, görög–török, spanyol–amerikai háború). Franciaország a Dreyfus-üggyel hívta fel magára a világ figyelmét, Olaszországban „véres évtizednek" nevezték a kilencvenes éveket a Sziciliából kiinduló majd északra is átterjedő felkelések vérbefojtása miatt, az Egyesült Ál-

lamokban addig példátlan méretű sztrájkharcok törtek ki, melyeket csak katonasággal, ügynökségektől bérelt provokátorokkal tudtak leverni. S mindezek után Bernstein arról beszélt, hogy a munkásosztályt a demokráciára kell felkészíteni, méghozzá olyan szempontból, hogy a demokrácia kiteljesítését, következetes megvalósítását tekintse feladata; a *szocializmus* megvalósításának. Koncepciójában a proletárérdekek szembeállítása a tőkés osztályérdekkel antidemokratikus, doktrinér, szektás magatartásnak minősül. Az osztályegyüttműködés viszont gazdasági téren az „általános jólét" feltételévé, a politika szférájában az általános szabadságot biztosító demokrácia iskolájává, elméleti kérdésekben a kutatás pártatlanságává, elfogulatlan nyíltsággá magasztosul. Bernstein azzal fejezi be könyvét, hogy ma olyan gondolkodókra is szükség van, akikből hiányzik ugyan Marx átható élessége, ám ehelyett megértő nagyvonalúság jellemzi szellemüket: „talán nem királyok, de melegszívű republikánusok a szocialista gondolat tartományában."

Mint előljáróban utaltunk rá, Bernstein és Lenin koncepciója klasszikus formában fejti ki ugyanannak a történelmi alternatívának ellentétes megoldásait. Az eldöntendő kérdés az volt, hogy az élősdiség mind szélesebb körökre való kiterjesztése reményében az imperialista körökkel való együttműködést válassza-e a munkásosztály, vagy pedig az imperializmus talaján kiélező dő társadalmi–politikai–katonai válságok forradalmi megoldására készüljön fel, egyetlen percre sem tévesztve szem elől történelmi célját: a politikai hatalom meghódítását a magántulajdon megszüntetése és az osztálynélküli, elkülönült közhatalom nélküli kommunista társadalomba való átmenet feltételeinek megteremtése érdekében. Azért csak Bernstein és *Lenin* koncepciója alkot teljes – klasszikus értékű – ellentétet, mert a Bernsteinnel szembenállók közül egyedül Lenin látta át teljes mélységében a fenti alternatívát. Plehanov, Kautsky és különösen Rosa Luxemburg – hogy csak a legkiválóbbakat említsük – számos találó ellenvetést tett Bernstein felfogásával szemben, ám pozitív, előremutató programot egyikük sem tudott szembeállítani vele.

Plehanov érdeme, hogy a vitát megkezdte és teljes határozottsággal leszögezte Bernstein nézeteinek a marxizmussal és a forradalmi szociáldemokráciával való gyökeres ellentétét. Vitacikkei azonban túlnyomórészt filozófiai kérdések körül forognak, mindenekelőtt a materializmus majd a dialektika védelmét tekintik feladatuknak, holott az ezek ellen irányuló támadásoknak Bernstein koncepciójában egyáltalán nem filozófiai jellegük van. Már Kautsky is rámutatott arra, hogy Bernstein materializmus-kritikája annál kevésbé vehető „filozófiailag" komolyan, mert helyenként éppen a legvulgárisabb materializmust alkalmazza. Plehanov materializmus apológiája ráadásul komoly elméleti hibákat tartalmaz (a materializmus „modernségét" bizonyítandó, koncessziót ad az agnoszticizmusnak), ami még filozófiai fölényét is viszonylagossá teszi. Kautsky könyvet írt Bernstein ellen, mely már Bernstein minden lényeges állítását vitatja. Kautsky azonban még másfél évtizeddel későbbi cikkében sem értette meg az imperializmus lényegét (a finánctőke által preferált politikának tekintette, mely ilymódon nem feltétlen velejárója a modern kapitalizmusnak, vagyis megszüntethető a tőkés viszonyok talaján is), nem ismerte fel a monopolkapitalizmusba való átmenetből következő új helyzetet, ezért polémiájában sem tudta megkülönböztetni a marxizmus *fundamentális* elveit a *szabadversenyes kapitalizmusra* vonatkozó tételektől. Ahol az előbbiek védelméről van szó, ott meggyőző Kautsky ortodoxiája, ám ugyanez az ortodoxia problematikussá válik, amikor olyan tételeket is minden áron védelmezni akar, melyek – eredeti marxi megfogalmazásukban – már nem érvényesek. Így alakul ki az a paradox helyzet, hogy Kautsky egyfelől tagadja, hogy Marxnál beszélhetünk a kapitalizmus összeomlásának és a munkásosztály abszolút elnyomorodásának teóriájáról, másfelől pedig az összeomlás- és elnyomorodáselmélet általa adott (de Marxba imputált) értelmezésének tagadásában jelöli meg Bernstein revizionizmusát. Kautsky látszólag „kegyes csalást" követ el, meg akarja szabadítani a marxizmus klasszikusait az abszolút elnyomorodás ballasztjától, hogy a Bernstein-féle renegátok ne tudják azt a marxizmus ellen, revizionizmusuk igazolására fel-

használni. Ám az apologetika sohasem „kegyes" csalás. Marx gondolatainak korhoz kötöttségét, történelmi bélyegét csak úgy lehet eltüntetni, ha az elmélet egészét dogmává, híveit pedig bibliamagyarázókká változtatják, ami viszont éppen a revizionista kritikusok vádjait támasztja alá. A történelmi konkrétságától megfosztott, „retusált" Marx-kép Kautsky számára lehetetlenné tette a marxizmus alkotó művelését, pedig a revizionizmus igazi cáfolata s Marx méltó védelme csak a marxizmus *továbbfejlesztése* lehetett, vagyis a továbbhaladás azon az úton, melyen élete utolsó évtizedében Engels indult el, aki korántsem volt Marxhoz vagy korábbi önmagához olyan „kegyes" mint Kautsky. Láttuk, hogy Engels mondta ki először, hogy a történelem teljesen felforgatta azokat a feltételeket, amelyek között a proletariátusnak harcolnia kell és a jövő forradalmára vonatkozóan le is vonta ennek néhány alapvető konzekvenciáját. A marxizmusnak mint a forradalmi munkásmozgalom elméleti kifejezésének nem „visszafelé" hanem előre tekintve kellett bizonyítania igazságát és ebből a szempontból különösen inadekvát Kautsky Bernstein elleni polémiája. Eszerint ugyanis Bernstein *azért* volt revizionista, mert tagadásra alkalmassá preparálta az említett marxi tételeket, melyek „eredeti" jelentése Kautsky szerint *semmiféle korrekcióra nem szorul, változatlanul igaz. Ugyanennek az ortodoxiának az alapján utasította vissza Kautsky a későbbiekben a leninizmust is.* Valójában az autentikus marxi tételek *helyébe állított* koncepció: a polgári viszonyok örökkévalóságához igazított opportunista gyakorlat Prokrusztész-ágyába fektetett marxizmus jelentette a revizionizmust. E forradalmi lényegétől, történelmi céljától megfosztott „marxizmusnak" azért a leninizmus az igazi ellentéte, mert ez éppen a marxizmus forradalmi lényegét, történelmi célját őrzi meg és azokat a tételeket veti el, melyek a megváltozott történelmi feltételek között már nem felelnek meg a polgári viszonyok megszüntetésére és a kommunista társadalom felépítésére törő munkásmozgalomnak.

Lenin számára vitán felül állt, hogy Marx a tőkefelhalmozás folyamatában törvényszerű tendenciális összefüggést tárt fel a gaz-

dagság és a nyomor növekedése között, mely nélkül nem lehet a tőkés fejlődés történelmi perspektíváját, a kisajátítók kisajátítását, megérteni. Marx – Bernstein által borzongva emlegetett – átható élessége nem tűr semmiféle kétértelműséget a munkásosztály forradalmi felháborodását kiváltó elnyomorodás abszolút jellegét illetően, mely természetesen a Kautsky által egyoldalúan kiemelt viszonylagos mozzanatokat is feltételezi. A szabadversenyes kapitalizmus a természetadta folyamatok, az elidegenedett viszonyok osztatlan uralmát jelenti. E viszonyok haszonélvezője: a burzsoázia, amely maga is csak a nagyipar fejlődésének „akarat nélküli és ellenállásra képtelen hordozója", ugyanebben a folyamatban a proletariátust is egyesíti és forradalmasítja: „mindenekelőtt saját sírását termeli". A tőkés termelés csak azért hozza létre „egy természeti folyamat szükségszerűségével" a saját tagadását, mert ebben a rendszerben a felsorolt tényezőkkel együtt a nyomor növekedése is „a *dolgok* tendenciája". Az elnyomorodás fenti értelmezését a múlt század végén még Lenin is érvényesnek tartotta. Engelsnek az erfurti programhoz fűzött kritikai megjegyzéseit, melyek az abszolút elnyomorodással kapcsolatos (korábban idézett) fenntartásokat is tartalmazták, a német szociáldemokrata párt csak 1901-ben publikálta. 1902-ben, az OSZDMP programtervezetével kapcsolatos vitában, már Lenin is leszögezi, hogy a párt programjának arra kell rámutatnia, hogy „a kapitalizmusban a tömegek szegénységben és nyomorban élnek" s mindjárt hozzáteszi: „Nem azt mondom, hogy a szegénység és a nyomor abszolút növekedéséről kell beszélni..." Minthogy Lenin világosan látta a marxi koncepció történeti–logikai koherenciáját, melyben bármelyik tényező megváltoztatása, legyengítése korrelációba lép a többivel, s – Kautskyval ellentétben – nem terminológiai művelettel kívánt az elnyomorodás történelmi változására reagálni, nem térhetett ki az elől, hogy megvizsgálja e változás kihatását *a folyamat egészére.* Ebből adódik a döntő különbség Lenin és a korabeli szocialisták között, hiszen a változás tényét mindnyájan észrevették. Jaurès írja 1902-ben: „ma semmiféle szocialisták sem fogadják el a proletariátus abszolút elnyomorodásának elméletét...

Nem szabad tehát többé Marx és Engels nyomán ismételni, hogy a tőkés rendszer azért fog elpusztulni, mert azoknak, akiket kizsákmányol, még a szükséges létminimumot sem biztosítja."

Lenin tehát ezen túlmenően azt is felismerte, hogy az abszolút elnyomorodás törvényszerűségének megszűnése, sőt a szervezett munkások jelentős részének életkörülményeiben beállott tartós javulás nem izolálható a többi tényezőtől, mindenekelőtt a tőkés termelési folyamat mechanizmusának „iskolájától" Amennyiben a tőkés felhalmozás a munkásosztály oldaláról nem jelenti többé törvényszerűen a nyomor felhalmozását, a tőkés termelési folyamat mechanizmusának a munkásosztályra gyakorolt „egyesítő, szervező, nevelő" hatása sem feltétlenül forradalmi jellegű, szocialista irányú. Ez az *elementáris iskola* nem elegendő többé a szocialista forradalomhoz; a munkásosztálynak ehhez a trade unionista tudatot meghaladó, tudományos alapokra épülő politikai tudatosságra, szocialista osztálytudatra van szüksége, olyan elméletre, amely „a munkásmozgalom spontán növekedésétől teljesen függetlenül jött létre mint a forradalmi szocialista értelmiség eszmei fejlődésének természetes és elkerülhetetlen eredménye." A *Mi a teendő?* e gondolata *a leninizmus világnézeti nóvumának alapköve.* E felismerés már az ökonomistákkal (az oroszországi bernsteinistákkal) folytatott eszmei–politikai küzdelem kezdetétől fogva kirajzolódik Lenin írásaiban, s mindig annak hangsúlyozásával párosul, hogy a marxizmus alkotó továbbfejlesztésére, nem pedig dogmatikus védelmére van szükség. Lenin szerint az ösztönös munkásmozgalom, mely legfejlettebb formájában is a szakszervezeti harcra korlátozódik, a burzsoázia előtti eszmei behódolást jelenti. Az ökonomisták állítása, mely szerint az ideológusok semmiféle erőfeszítése sem térítheti le a munkásmozgalmat „az anyagi elemek és az anyagi környezet kölcsönhatása" által megszabott útról: „teljesen egyértelmű a szocializmus feladásával." Ez azonban más szavakkal azt jelenti, hogy a kapitalizmus már nem hozza létre „egy természeti folyamat szükségszerűségével" a saját tagadását. A marxi következtetés a lenini követelményeknek megfelelő propagandista megfogalmazásában úgy hang-

zik, hogy „ezt a társadalmat szükségszerűen szocialista társadalommá kell átalakítani". Az *átalakítás* szükségszerűsége Leninnél kettős értelmű. Egyrészt utal a termelőerők és termelési viszonyok Marx által feltárt ellentmondásaira, melyeket a monopolkapitalizmus nem megszüntet, hanem részben új, részben hagyományos mozgásformákban magasabb fokon reprodukál, mind mélyebb konfliktusokba, katasztrófákba sodorva a társadalmat. Másrészt azonban az átalakítás szükségszerűsége éppen abból következik, hogy a kapitalizmus a maga spontán, öntörvényű mozgásában csak a pusztítás, az „ordas eszmék", az elembertelenítő manipulációk eszköztárából kifogyhatatlan, mindig újabb és újabb hibás köröket teremtve magának, anélkül, hogy képes lenne létrehozni a saját tagadását. „Forradalmi elmélet nélkül nem lehet forradalmi mozgalom sem" – aligha van a *Mi a teendő?*-nek gyakrabban idézett gondolata. Ám kevesen gondolták valóban végig, *hogy ez azt jelenti: a munkásmozgalom nem termeli ki magából* a kapitalizmus megdöntéséhez nélkülözhetetlen forradalmi elméletet és nem is termelheti ki, nemcsak a Kautsky által hangsúlyozott „mély tudományos belátás" szükségessége miatt, hanem mindenekelőtt azért nem, mert ez az elmélet – ellentétben a spontán munkásmozgalommal és a neki megfelelő tudatformákkal – *nem munkaerőáru-birtokosi, bérmunkási minőségére redukált mivoltában* képviseli a proletariátust. „A marxizmus mutat rá Lenin – a proletariátus *szabadsagmozgalmának* elmélete." Minthogy azonban a szocialista tudatosság kialakítása szempontjából létkérdés a forradalmi munkának a munkásmozgalommal való egységbe forrasztása, a leninista politika – a szektariánizmussal ellentétben – a munkások közvetlen, napi érdekeiért, a reformokért vívott harcot is feladatának tekinti, de csak abban az értelemben, hogy a „reformokért folyó harcot – mint részt az egésznek – alárendeli a szabadságért és a szocializmusért folyó forradalmi harcnak."

Lenin számára tehát az a felismerés, hogy a kapitalizmus már nem hozza létre „egy természeti folyamat szükségszerűségével a saját tagadását, a szocialista *átalakítás* szükségszerűségének

és ebben az objektív viszonyok spontán fejlődésétől függetlenül létrejövő *forradalmi osztálytudat* döntő szerepének a felismeréséhez vezetett. Ez határozza meg a szocializmusért vívott harcon belül a forradalmi követelések primátusát, a lenini típusú párt nélkülözhetetlenségét, mint erről legrészletesebben a *Mi a teendő?* és az *Egy lépés előre, két lépés hátra* c. könyvében mutat rá. Hogy az e művekben kifejtettek szerves kapcsolatban vannak a szocialista *átalakítás* szükségszerűségével, tehát a spontán folyamatokra valamint az *ezek* által kiváltott tudatosságra épülő *összeomláselmélet tagadásával,* az nemcsak pozitív értelemben bizonyítható. A fenti összefüggés „ellenpróbáját" kapjuk, ha meggondoljuk, hogy még olyan kiváló forradalmár esetében is, mint amilyen *Rosa Luxemburg* volt, az összeomláselmélettel kapcsolatos tévedések a spontán mozgalom iránt táplált illúziókba és a lenini szervezeti elvekkel szembeni fenntartásokba torkolltak.

Rosa Luxemburg Bernstein-kritikájának éppen az az elvi bázisa, hogy „a polgári társadalom összeomlása a tudományos szocializmus sarkköve", logikus tehát, hogy ennek bernsteini eltávolításával a szocialista felfogás omlik össze. Polémiájának vonalvezetése az, hogy a kapitalizmus életképességét bizonyító bernsteini érvekkel szemben rámutat a kapitalizmus „alkalmazkodási eszközeinek" önmaguk ellen ható, a tőkés termelés alapvető ellentmondásait kiélező következményeire. Abból a tényből azonban, hogy a kapitalizmus nem képes a maga eszközeivel (az újabbakkal sem) feloldani alapvető ellentmondásait, nem következik, hogy a kapitalizmus *életképtelen.* Abból, hogy ezek az eszközök még az ellentmondások kiéleződésének tendenciáját sem képesek megszüntetni, nem következik, hogy *az alkalmazkodás eszközei hatástalanok.* Abból, hogy a kapitalizmus az összeomlás felé halad, nem következik, hogy *összeomlik.* Rosa Luxemburg mindhárom itt felsorolt állítás első felét bizonyítja, ami Bernstein cáfolatához – a szó logikai értelmében – elegendő. Ám az a körülmény, hogy argumentációjából – formailag és tartalmilag egyaránt tévesen – az általunk aláhúzott következtetéseket vonta le, megakadályozta, hogy koncepciója a revizionizmus *pozitív* ellentéte, a

munkásmozgalom előtt álló alternatíva forradalmi eldöntésének adekvát elmélete legyen. Lenin már a narodnyikokkal folytatott vitájában rámutatott, hogy a kapitalizmus ellentmondásaiból nem lehet a kapitalizmus „lehetetlenségére" következtetni. S a „termelés a termelésért" folyamatának ellentmondásával kapcsolatban – mely Rosa Luxemburg szerint a kapitalizmus immanens életképtelenségének, lehetetlenülésének legfőbb bizonyítéka – rámutat: „Az ellentmondás nem lehetetlenség... A tőkés felhalmozás, amely csaknem a termelés kedvéért való termelés, szintén ellentmondás. De ez nem akadályozza abban, hogy létezzék és egy bizonyos meghatározott gazdasági rendszer törvénye legyen."

Rosa Luxemburg nem lett volna forradalmár, ha az összeomláselméletből azt a következtetést vonja le, hogy a munkásmozgalomnak nincs más dolga, mint az összeomlás pillanatát kivárva, a színre lépni. Valójában a forradalom szükségszerűségének, megkerülhetetlenségének elismerése és elismertetése vörös fonálként vonul végig az egész életművén. Ezért rettegtek tőle ellenségei, akik „blutige Rosa" (vérengző Rosa) névvel illették és elküldték érte valóban vérengző pribékjeiket. A forradalom szükségszerűségének elismerése azonban nála a gazdasági összeomlás bázisán nyugszik. A tömegeket e koncepcióban maga az összeomlás folyamata, illetve az *ezáltal* determinált politikai, lélektani stb. tényezők összessége forradalmasítja, ahol a tömegek aktivitása és osztálytudata csak „a gazdasági folyamatok visszatükröződése" lehet s *mint ilyen* hat vissza az őt determináló objektív tényezőkre, meggyorsítva az összeomlás folyamatát és megérlelve a proletariátus győzelmét még az összeomlás teljes bekövetkezése előtt. E koncepcióban a spontán forradalmi mozgalom megújítja, tökéletesíti, a döntő pontig érleli önmagát. Lenin szerint viszont ellenkezőleg: a burzsoá környezet valamint az ebben tenyésző lumpenproletariátus nyomására még a legélesebb harci eszközök is „elkopnak, elfajulnak, prostituálódnak". Míg Luxemburg szerint a kapitalizmus spontán folyamatai a felkelésbe sodorják a proletariátust, a forradalmat érlelik, addig Lenin szerint *tudatos irányítás nélkül* e spontán folyamatok éppenhogy megfojtják vagy magukba szívják, le-

züllesztik a munkásosztály törekvéseit, harci eszközeit. Lenin ugyanis nemcsak azt vette észre, hogy az imperializmus feloldás helyett kiélezi a kapitalizmus alapvető ellentmondásait, mind mélyebb konfliktusokba, katasztrófákba, válsághelyzetekbe sodorva a társadalmat, ő azt is meglátta, hogy az imperializmus *az opportunizmust is törvényszerűen létrehozza*, amely arra törekszik, hogy paralizálja a konfliktusok feloldására, a válsághelyzetek forradalmi kihasználására hivatott munkásmozgalmat. Ezért írta „az imperializmus elleni harc, ha nem fonódik össze a legszorosabban az opportunizmus elleni harccal – nem egyéb üres és hazug frázisnál" Az ellentmondások kiéleződése ugyanis, mely a forradalmi munkásmozgalom számára lehetőséget teremt a kapitalizmus megdöntésére, forradalmi erő hiányában csak *a rothadás tendenciáját teszi általánossá, mindent áthatóvá* Lenin szerint ezért „minél erősebb a tömegek spontán fellendülése, minél szélesebbé válik a mozgalom, annál gyorsabban, hasonlíthatatlanul gyorsabban fokozódik a tudatosság szükségessége a szociáldemokrácia elméleti, politikai és szervező munkájában egyaránt" Ez az amit Rosa Luxemburg sem értett meg, mert az objektívet ő is azonosította a spontánnal s így a forradalom objektív szükségszerűségét a kapitalizmus ellentmondásaiból spontán következő forradalmasodással, mely a tudatosságot csak annyiban igényli, amennyiben e forradalmasodást meghatározó ellentmondások végső konzekvenciáját tükrözi és tételezi. A leninizmus világnézeti nóvuma viszont éppen abban a felismerésben jelölhető meg, hogy az objektív nem azonos a spontánnal, az imperializmus korában a forradalom objektív szükségszerűsége nemcsak a spontán folyamatokat – a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződését és az ebből következő válsághelyzetet – tételezi fel, hanem a kommunista párt által vezetett proletariátus forradalmi tudatosságtól áthatott, szervezett fellépését is. Továbbá a forradalmi tudatosság tartalma sem korlátozódik azoknak a végső konzekvenciáknak a felismerésére, amelyek a kapitalizmus ellentmondásainak elméleti végiggondolásából adódnak. Az imperializmus és az opportunizmus törvényszerű összefüggése folytán ugyanis mindaddig, amíg

a munkás a munkaerőáru-birtokos „fejével" tehát *a kapitalizmus kategóriáiban* gondolkodik, nem kell a kapitalizmus ellentmondásainak elméleti végiggondolásából forradalmi konzekvenciához jutnia. Mint munkaereje áruba bocsátásából élő bérmunkás csatlakozhat ahhoz a szociáldemokráciához is, mely bernsteini iróniával utasít vissza minden olyan célt és törekvést, amely túlmutat a kapitalizmus lehetőségein. A Kommunista Kiáltvány a korabeli viszonyoknak megfelelően azt írta, hogy a burzsoázia képtelen arra, hogy továbbra is a társadalom uralkodó osztálya maradjon, mert a proletariátus számára még azokat a feltételeket sem tudja biztosítani, amelyek között az „legalább szolgai létet tengethet" E helyzet megvaltozasából le lehet vonni a bernsteini kovetkeztetést, de le lehet vonni azt a lenini kovetkeztetést is hogy „az imperializmus a szocialista forradalom eloestejе , mert a termelőerők fejlettsége, a termelés társadalmasodásának színvonala lehetővé tenné egy olyan tarsadalom megteremtését, amelynek alapelve – *A tőke* szavait idézve – „minden egyén teljes és szabad fejlődése", de az anakronisztikus termelési viszonyok a túlnyomó többség (korántsem csak a munkások) számára, mégis *csupán a „szolgai létet" tudják biztosítani* és azt is mind bizonytalanabbul, egyre pusztítóbb megrázkódtatásokon keresztul Az osztálytudatos munkás nem holmi idealizmusból fordul a kapitalizmus ellen, hanem azert, mert e rendszer *mégcsak nem is ígér* többet a nyárspolgárrá avanzsálásnál - mint azt Bernstein helyezte kilátásba vagy a „fogyasztói" társadalomnál, ahogy ugyanezt napjainkban mondják. A marxizmus éppen azért lehet forradalmasító hatású napjainkban is, mert a proletár *objektiv helyzete szerint* meg van fosztva az alkotó, tartalmas elet lehetőségétól, egész eletével a tőkét kell szolgálnia, s a szolgai státuszon nem változtat a fizetés nagysága Emberi képességeit csak mint *a tőkés termelési folyamat követelményeihez szabott „munkaerő" realizálhatja és mint a tőkés realizalási folyamat követelményeihez szabott „fogyasztó" termelheti ujra* Amikor a munkás elfogadja a Homo Consumens ideálját, továbbra is a tőke szukségletét teszi meg személyes szükségletévé, csak éppen nagyobb hangsúllyal juttatja kifejezésre ezen

belül a tőke realizálási szükségletét, annak megfelelően, hogy egyéni fogyasztása már nemcsak önmagát mint munkaerőt újratermelő „produktivitásában" létfontosságú a tőke számára, hanem ezen túlmenő mivoltában is. E fogyasztás manipuláltsága, a reklámhoz és a mesterségesen létrehívott presztizs-szempontokhoz igazodása világosan mutatja, hogy a munkás fogyasztóképességét ugyanúgy a tőke igényeihez szabják, mint termelőképességét. Amikor a munkás elfogadja a „fogyasztói" mentalitást, nem saját igényeinek körén belül mozog, hanem a tőke körforgásába zárja magát, mely a „termelés a termelésért" folyamat logikus folytatása és kiegészítéseként létrehozta a „fogyasztást a fogyasztásért". Ez azonban nem szünteti meg a „termelés a termelésért" folyamat benső ellentmondását, csupán megteremti azt a mechanizmust, mely - sok más tényezővel együtt - lehetővé teszi, hogy a termelés a termelésért folyamat ellentmondása ne vezessen a Rosa Luxemburg által megjövendolt összeomláshoz. A mondottak következtében nem lehet osztani Marcuse pesszimizmusát, mely a kapitalizmussal szembeni kritikai pozíciójából (a represszív hatalmakat szolgáló hamis, elembertelenítő szükségletek kialakításának elítéléséből) ugyanúgy *a szükségleteket kielégítő kapitalizmus benső meghaladhatatlanságához* jut el, mint Bernstein a maga affirmatív pozíciójából. Miért kellene elfogadnunk, hogy hamis szükségletek kielégítése, mely Marcuse szerint is „eufória a boldogtalanságban", feltétlenül nagyobb vonzóerőt jelent, mint a valóságos boldogság igényét megfogalmazó szabadságeszmék? Marcuse állításával ellentétben gyakorlati tény, hogy a nyugateurópai munkásmozgalomban már a *One Dimensional Man* megjelenése idején is voltak olyan újtípusú, a tőkések integráló törekvése ellen ható autonóm munkáskövetelések, melyek bizonyítják, hogy van talaja a marxista szabadságeszmék recepciójának. (Lásd erről pl. a Gramsci Intézetnek az olasz kapitalizmus tendenciáiról tartott 1963-as közgazdasági értekezletének anyagát.)

Az az imperializmus sajátosságaiból fakadó körülmény, hogy a munkásosztályt már nem szorítják elemi erővel a kapitalizmus megdöntése felé az anyagi–gazdasági viszonyok, hogy a szocializ-

mus szükségszerűségének felismerése a puszta létfenntartásnál magasabbrendű szükségletek, emberi igények determináló szerepének figyelembe vételét is feltételezi, mit sem változtat tehát a szocializmus *történelmi szükségszerűségén.* Csak nem szabad e történelmi szükségszerűséget a gazdasági meghatározottságra redukálni és a forradalmi tudatosságot holmi „epifenoménnek" tekinteni. Ha a termelőerők fejlődésében valóban adva van a kommunista társadalom megvalósításának lehetősége, és ha a proletariátus – mint a szabad, alkotó szubjektivitástól megfosztott, minden életnyilvánításában a tőke igényeihez szabott bérmunkás osztály – valóban érdekelt a termelőerők adta lehetőség realizálásában, a kommunista társadalom megteremtésében; nem vonható kétségbe a szocialista -kommunista fejlődés történelmi szükségszerűsége.

Akik a legalapvetőbb gazdasági és politikai kérdésekben sem ismerték fel a forradalmi tudatosság *minőségileg új* szerepét, perdöntővé válását, még kevésbé ismerhették fel ugyanezt a világnézet általános szintjén. Rendkívül tanúságos ebből a szempontból megvizsgálni a munkásmozgalmon belüli irányzatoknak *a filozófiához való viszonyát.* A marxizmus első generációjához tartozók, akik még személyes vagy levelezési viszonyban álltak Marxszal vagy Engelsszel, vitathatatlannak tartották a marxizmus *elszakadását a filozófiától.* Ennek *megítélése* volt az, amelyben viszont kezdettől fogva a legélesebb harcok dúltak, s amelyben világosan kimutathatók a politikai ellentétek konzekvenciái. A revizionisták a marxizmus elszakadását a filozófiától „hiányosságnak" fogták fel, melyet már eredetében is polgári törekvéseket, életérzéseket, szemléletet kifejező filozófiákkal akartak pótolni. Egyesek még azt is megpróbálták, hogy magából Marxból bontsák ki az éppen óhajtott „izmust", mint ami kifejtetlenül benne rejlik korai vagy késői írásaiban, tehát nem is kell *kiegészíteni* vele a marxizmust. Max Adler például egy Marxból „kibontott" kantizmus platformjáról még vitába is szállt a nyílt revizionistákkal. (Érdemes megemlíteni, hogy Marxnak ugyanazon művéből – *A politikai gazdaságtan bírálatához 1857-es Bevezetéséből* - vezeti le a Marxban lappangó kantizmust, mint amelyből Althusser a maga

„érett"-Marx-portréjának husserliánus és strukturalista vonásait rajzolja meg.) A revizionizmus „ortodox marxista" kritikusainak egy része, a marxizmus idealista filozófiai kiegészítésével egy, a polgári materializmussal azonosuló, önálló filozófiát állított szembe (e felfogást legtisztább formában Plehanov 1908-ban megjelent *A marxizmus alapvető kérdései* c. munkája képviseli), másrészük Marx materializmusát egyszerűen azonosította a tudományok álláspontjára helyezkedéssel, a filozófia *„megőrzése" nélküli* megszüntetésével. E felfogás legtekintélyesebb képviselője, *Franz Mehring* szerint, a filozófia elvetésében Mach megegyezik Marxszal, aki „szintén szélnek eresztette a filozófiát". Ugyanez a felfogás *Paul Lafargue*-nál helyenként kifejezetten a mechanikus materialista, naturalista nézetekkel való azonosuláshoz vezetett. Minthogy a tudományokkal való azonosulás e felfogás szerint nem egyéb mint a valóság előítéletektől, szubjektív torzításoktól mentes objektív, általánosérvényű visszatükrözése, azok is materialistáknak nevezik magukat, akik a filozófia szélnek eresztéséről beszélnek. Mint Hilferding tudományfelfogásával kapcsolatban utaltunk rá, e teoretikusok, sem általában, sem különösen a marxizmus esetében, nem látták a tudomány módszerében és szemléletében kifejeződő osztálymeghatározottságot, történelmi–társadalmi determináltságot. Hilferdinggel szemben a tanulmány három tézist bizonyít:

1. A marxizmus és a szocializmus nem választható el egymástól mint tudományos elmélet és mint ennek alkalmazásából levonható konzekvencia.

2. A szocializmus szükségszerűségének belátása nem választható el „önmagunknak e szükségszerűség szolgálatába állításától".

3. A marxizmus nemcsak „történelmi helyét tekintve", hanem egész elméleti tartalmában is a proletariátus tudománya, ennélfogva nem tart igényt „objektív általános érvényűségre" F „tudományos" igény – melyet Lassalle honosított meg a munkásmozgalomban – pontos megfelelője a filozófia elvont emberere szabott spekulációnak. A kommunisták ehelyett azt a követelményt állítják fel a marxista elmélettel szemben, hogy a valóság

gyakorlati forradalmasításának a távlati tudománya legyen, mely objektivitását a kommunista perspektíva realitásából meríti, tehát csak a polgári tudomány által meghaladhatatlannak tételezett polgári viszonyok gyakorlati meghaladásával igazolhatja objektivitását s ilymódon per definitionem nem lehet a hilferdingi értelemben általános érvényű, *nem kerulhet a polgári tudománnyal közös platformra.* Amennyiben azonban a marxista-leninista elmélet a gyakorlattal való szűntelen kölcsönhatásban mindinkább bizonyítja használhatóságát, ezen keresztül mindinkább általános érvényűvé *válik,* mind nagyobb – a kommunizmus megvalósításában érdekelt – tömegeket győz meg nélkülözhetetlenségéről és tesz a világ forradalmi megváltoztatásának tudatos részesévé.

A Lenin és Bernstein „között" elhelyezkedő teoretikusok gazdasági-politikai nézeteinek ismeretében könnyű megérteni, hogy számukra a marxizmus sem tudományosan sem világnézetileg nem lehetett egyéb, mint a világ materialista *magyarázata,* a filozófiai materializmus kontemplatív jellegének a spontaneitásra hagyatkozó gazdasági materializmussal való kiegészítése. A múlt század végi nyugat-európai munkásmozgalomban egyetlen valóban jelentős kivétel volt ez alól: *Antonio Labriola,* aki következetesen képviselte a filozófia megszüntetve-megőrzésének marxista koncepcióját. Számára a filozófia *„az a kovász, amely az új és megújult tudományokban benne foglaltatik" s amely nem utal „egy olyan új rendszeres filozófia kialakulására, amely a tapasztalat egész területét magába foglalja és uralja."*

A II. Internacionálé teoretikusaival szemben az elmélet és gyakorlat egységének, a forradalmi tudatosság centrális szerepének a felismerése volt a kiindulópontja a huszas évek – 1917 Októbere által ihletett – marxista reneszánszának. Tudatosan használjuk a „reneszánsz" megjelölést, éppen ennek kétarcúsága miatt. Az elsődleges értelme nem szorúl sok magyarázatra: a marxizmus forradalmi szellemének újjászületésére utal a revizionista-opportunista renegátság és a skolasztikus apológia negyedszázados hegemóniája után. A reneszánszról azonban tudjuk, hogy nemcsak a skolasztikával szembeforduló humanista érzület és tudományos

egzaktságra törekvés jellemezte, hanem egy olyasfajta kvalitatív világszemlélet is, melyet a mágiához, asztrológiához, alkimiához való erőteljes vonzódás „színezett". E „színesség" – mutatis mutandis – a huszas évek marxista reneszánszában is megtalálható, politikailag a messianisztikus utópizmus formájában, világnézetileg pedig a *különálló* marxista filozófia „újjászületésében". „A forradalom aktualitása adja meg az egész korszak alaphangját" – írja Lukács György 1924-es Lenin-tanulmányában. Ez határozza meg elmélet és gyakorlat egységének középponti helyzetét a marxizmus vonatkoztatási rendszerében. Az *ellentmondásos* előrelépést a huszas évek marxizmusában az jelentette, hogy a leninizmus világnézeti nóvumát filozófiai kategóriákban, egy új „rendszerben" általánosították. Marx a filozófia kialakulásáról azt írta, hogy „először a tudat vallási formájában konstruálódik ki, és ezzel egyrészt a vallást mint olyant megsemmisíti, másrészt pozitíve maga is még csak ebben az idealizált, gondolatokká feloldott vallási szférában mozog. A marxizmus *elszakadása a filozófiától* ugyanilyen módon ment végbe, amennyiben a filozófiának mint olyannak a megszűnése először maga is a filozófiai gondolatok szférájában fogalmazódik meg. A huszas években – minthogy a marxizmus genezisét reprezentáló legfontosabb művek nem voltak ismeretesek – az egyszer már lezajlott elméleti folyamat újra beindul, de megreked az átmeneti fázisban: a polgári filozófiát a proletariátus osztályálláspontjáról, de még a filozófia kérdésfelvetéseinek korlátain belül bírálja. A tanulmány részletes elemzését adja Lukács, Korsch, Révai, a huszas évek első felében írt – a *Történelem és osztálytudat* és a *Marxismus und Philosophie* gondolatkörébe tartozó – írásainak, valamint Gramsci 1926 után keletkezett börtönfüzeteinek. Az elemzés experimentum crucisa annak a szerző által képviselt felfogásnak, hogy a proletárforradalom világnézetét egy mégoly forradalmi filozófia kereteibe sem lehet beszorítani, vagyis a marxista világnézet esetében – *A német ideológiá*-val szólva – valóban *nem a viseltes teoretikus köpönyeg „újabb kifordításáról" van szó.* A tanulmány függeléke – mely az *Althusser és Alt-Husserl* címet viseli – korunk külön, önálló „marxista filozófiájának" par excellence képviselője elleni polémia.

MTA KESZ Sokszorosító